

Slaven Crnić*

SMRT PRIRODE I RAĐANJE ŽIVOTA U DJELIMA MICHELA FOUCAULTA

Sažetak

Prelazak iz 18. u 19. stoljeće potresao je niz transformacija na razini vidljivog i iskazivog te doveo do potpune reorganizacije objekata, koncepata i uvjeta mogućnosti znanja. Teza je to Michela Foucaulta iz Riječi i stvari koja ovom radu služi kao polazišna točka za rekonstrukciju Foucaultova teorijskog narativa o konceptima prirode u klasicizmu i života u modernom dobu. U kontekstu narativa o smrti prirode i rađanju života, u radu se analizira Foucaultovo pismo o različitim dispozitivima moći te odnosima koje je europska kultura u klasicizmu i modernom dobu uspostavljala između poretka riječi i stvari te bolesti, ludila, zločina i seksualnosti.

Ključne riječi: degeneracija, dijagram, Foucault, stratum, taksonomija, znanje, život

1. Uvod

Tekst predstavlja istraživanje koncepata *prirode* i *života* (kao i koncepata koji su uz njih vezani i/ili iz njih proizlaze) u izabranim djelima Michela Foucaulta. S naglaskom na *diskontinuitet* koji Foucault smješta krajem 18. i početkom 19. stoljeća, tekst pokušava rekonstruirati teorijski narativ o klasicističkom poimanju prirode i modernoj konceptualizaciji života koji se u fragmentima pojavljuje kroz sve značajne Foucaultove studije. Rad se otvara analizom odlomka romana *Crna mijena* Marguerite Yourcenar, a potom ulazi u problematiku *vidljivog* i *iskazivog* kod Michela Foucaulta, slijedeći pritom monografiju koju je o njemu

---

* Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Sveučilišna avenija 4, HR-51 000 Rijeka, slaven.crnica@gmail.com

napisao Gilles Deleuze (1988). Foucaultov teorijski narativ o diskontinuitetu prirode i života pokušavam mapirati u njegovim analizama specifičnih uvjeta znanja unutar kojih se kao objekti, kriteriji, epistemološki indikatori itd. pojavljuju prvo *priroda* u klasicizmu, a zatim *život* u moderno doba, s naglaskom na njihovo međusobno izuzimanje i poništavanje. Kao ključne koncepte iz Foucaultovih djela izdvajam taksonomijsku tablicu, animalnost luđaka i prirodnu bolest kada je riječ o klasicizmu te podjelu organsko/anorgansko, analizu životinja i bolest kao patološki proces kad je riječ o modernoj epohi. Prva polovica teksta naglasak stavlja na povijesne episteme, a druga na socijalne prakse u kontekstu smrti prirode i rađanja života kao teorijskog narativa u djelima Michela Foucaulta.

2. Riječi i pogledi

Za šetnje pješčanim dinama, nekad u šesnaestome stoljeću, Zénona, junaka *Crne mijene* Marguerite Yourcenar, najednom obuzme umor. Taj liječnik, alkemičar i prirodoslovac odlaže ustranu svoj vjerni instrument, povećalo, ispruži se na tlu, među travkama i kukcima, pa zadrijema.

Kad se probudio, učinilo mu se da kraj svojeg lica vidi neobično pokretnu životinju, kukca ili mekušca koji se kretao u sjeni. Oblik mu je bio okrugao; njegov središnji dio bio je sjajan, crn i vlažan, a okruživao ga je bijeli pojas, gdjegdje ružičast, gdjegdje mutan i bez sjaja; dlake poput resa rasle su po rubu iz nekakve smeđe opne prošarane pukotinama i kvrgavim oteklinama. Gotovo zastrašujuć život nalazio se u toj krhkoj stvarčici. U trenutku, prije nego se njegovo viđenje moglo oblikovati u misao, shvatio je da je to što gleda njegovo oko koje se uvećano odražava u povećalu, a iza kojega su trava i pijesak oblikovali amalgamsku podlogu kao kod zrcala. Ustao je zamišljen. Vidio se kako gleda; pobjegavši uobičajenim perspektivama, sasvim izbliza pogledao je mali, a golemi organ, blizak, a ipak stran, živ ali ranjiv, obdaren nesavršenom ali ipak čudnovatom snagom o kojoj je ovisio kako bi mogao gledati svijet. Nikakvo zorbena znanje nije se moglo izvući iz tog viđenja koje je čudnovato povećalo njegovo poznavanje samoga sebe, a istodobno i njegovo poimanje mnogobrojnih predmeta koji čine to ja (Yourcenar, 2000:161-162).

Pogled razbuđenog učenjaka trezveno se i metodički kreće po onome što drži nekakvim nemirnim stvorom (životinjom, kukcem ili mekušcem). Pogled rastače to sićušno tijelo, oplakuje njegove zone (*središnji dio, pojas, rub*), klizi duž njegovih krivulja (*okrugao, okruživao, oteklina*), odgonetava boje i stanja (*sjajan, crn i vlažan, bijel, ružičast, mutan i bez sjaja, smeđe*), zastaje pred granicama (*opna*), zaviruje u šupljine (*pukotine*). Ali prije no što je uspio sliku u potpunosti podvrgnuti jeziku, prije nego li je njegov hitri pogled uspio okoštati u misao (je li to kukac ili mekušac, žohar ili puž golać?), pred Zénonom se otvara ponor i to na najmanje očekivanom mjestu – onom iz kojeg se rađa pogled ili, radije, u pogledu samom. On shvaća da gleda svoj pogled. Tad puca nedovršena tablica, puca jedinstvo riječi i stvari, a Zénon shvaća da ga nikad zapravo nije ni bilo jer nikakvo se zorbena znanje nije moglo izvući iz tog viđenja. Naoko tek razjapljeni ponor tu je otpočetak, od časa u kojem su se pokušali susresti i sljubiti pogled i misao, vidljivo i iskazivo. Zénon ide dalje od organa, dalje od oka, i sučeljava se s onime što o tom oku ovisi – sa samim sobom (zorbena znanje uvećava poznavanje njega samog). Ali to »ja« nije ni jedinstveno ni sjedinjeno već je sačinjeno od mnoštvenosti nepostojanih stvari, uglova i vrhova uhvaćenih pogledom i pretvorenih u naoko vječan, a ustvari tek trenutani amalgam. Iza pogleda, tog neobičnog pokretanja koje Zénon isprva pripisuje nekakvom stvorenju pokraj svoje glave, nema promatrača koji bi ga posjedovao, njime upravljao i raspolagao kako mu se prohtije: promatrač je posljedica pogleda. Zénon i njegov preobraženo povećalo kao da uglas mrmrljaju Nietzscheovu lekciju. Kad se u *Genealogiji morala* pogled podiže uvis, u nebo gdje sreće munju i sijevanje, Nietzsche (1990) razvezuje opreku činilac/činjenje i rasplinjuje ideju o djelatnome subjektu: »Ali, nema takvog supstrata; nikakvog ‚bića‘ nema iza činjenja, delanja, postajanja; ‚učinilac‘ je puka izmišljotina pridodata činjenju, - činjenje je sve« (Nietzsche, 1990:40). Zénonovo povećalo, postavši, u obratu kauzalnosti, izvor pogleda, radikalizira svom vlasniku bezdan koji on pokušava prijeći: bezdan koji dijeli vidljivo i iskazivo, stvar i riječ.

Upravo takav bezdan zjapi u djelima Michela Foucaulta. Taj »novi arhivist« (Deleuze, 1988:1), neprestano je fasciniran kazivanjem i pogledom. Njega zanima, piše Gilles Deleuze (1988:67) u svojoj monografiji posvećenoj Foucaultu, »*istovremeno* kazivanje i viđenje,

Smrt prirode i rađanje života...

premda se ne radi o istoj stvari, prema ne iskazujemo ono što vidimo niti vidimo ono što iskazujemo«. Nestalne, ali uvijek produktivne veze koje se uspostavljaju preklapanjem vidljivog i iskazivog, Deleuze će u Foucaultovim djelima prepoznati kao stratume, historijske formacije »sačinjene od stvari i riječi, od viđenja i govora, od vidljivog i iskazivog, od pojaseva vidljivosti i polja čitljivosti, od sadržaja i izraza« (Deleuze, 1988:47).

Literarnom Zénonu i filozofu Nietzscheu pridružuje se Deleuzeov Foucault, istraživač stratuma. A njega nije teško prepoznati već u *Povijesti ludila u doba klasicizma* gdje Foucault svraća pažnju na taloženje stratuma u renesansi kada nastaje rez »između riječi i slike, između onoga što je prikazano jezikom i rečeno plastičnom formom« (Foucault, 2007:15). Pukotina u amalgamu pogleda i riječi javlja se iznova u *Rađanju klinike*. Foucault ukazuje na reorganizaciju pogleda i promatranog objekta u medicini s prijelazom iz 18. u 19. stoljeće: »Između reči i stvari začet je novi savez, iz kojeg nastaju *videti* i *reći* (...) Oko postaje rizničar i izvor jasnoće; ima moć da iznese na svetlost dana istinu koju prima samo u onoj meri u kojoj ju je izrodilo.« (Foucault, 2009:12-13). Moderna se klinika pomalja iz novog stratuma u kojem se vidljivo podvrgava beskonačnom čitanju, a pogledu se hijeratski i hijerarhijski povjerava zor istine. Čitav diskurs medicine »morao je da se uredi prema pogledu koji se više ne zadovoljava uočavanjem, već otkriva« (Foucault, 2009:88). Bolesnik i bolest u devetnaestostoljetnoj klinici preklapaju se i zajedno podvrgavaju pogledu: »u klinici, *biti viđen* i *biti izgovoren* otprve opšte u očitost istinitosti bolesti (...) Bolest postoji samo u elementu vidljivog i, shodno tome, iskazivog« (Foucault, 2009:115). Posljedica nove organizacije stratuma vidljivog i iskazivog klinički je pogled koji »spaljuje stvari do njihove krajnje istinitosti« (Foucault, 2009:141).

Diskontinuitet među stratumima nije historijska katastrofa ili samouništenje neke epohe. Teorijskim rječnikom sažeto: Foucault intencionalnost subjekta zamjenjuje intencionalnošću bez subjektivnosti (cf. Foucault, 1994a:66), a individualno mišljenje zamjenjuje sub-individualnim poljem uvjeta mogućnosti znanja (cf. Foucault, 2002:16). Ako prva supstitucija dopušta pomaljanje koncepta »moći« u tzv. kasnoj genealoškoj Foucaultovoj fazi, onda

druga može poslužiti kao aproksimativna formula za Foucaultov koncept povijesne episteme u radovima iz šezdesetih. Budući da teoretiziranju episteme nužno prethodi prepoznavanje kontingentne i provizorne naravi svake epistemološke konfiguracije, ne čudi da Foucault taj koncept pažljivo uvodi u *Riječima i stvarima* između čitanja Borgesove enciklopedije i gledanja Velázquezove slike »Las Meninas«. I tekst i platno uzvraćaju pogled, a Foucault nas vodi u ekspediciju u kojoj »našemu tihom i naivno nepokretnom tlu vraćamo njegove raskole, njegovu nestabilnost i nedostatke« (Foucault, 2002:18). Epistema se pomalja iz valorizacije tog raskola, a Foucault mu nadijeva teorijsko ime *diskontinuiteta*. Susret pogleda s pogledom, misli s nepremostivim ponorom između teksta i figure, proliferacija novih znanja u proučavanju povijesnih stratuma (arheologiji) itd. sažeto u teorijskome nazivu diskontinuitet raskida s tradicionalnim poimanjem individualnog agensa. Pozitivne konjunktore u proizvodnji znanja ne mogu se, uči Foucault, tumačiti oslanjanjem na poimanje *individualne kreativnosti*. Tako će Foucault, u raspravi s Noamom Chomskyjem, istaknuti da njegova metoda rada bez ikakve sumnje ostavlja vrlo malo prostora individualnoj kreativnosti, ali kako se time namjerno destabilizira njen privilegij u polju humanističkih znanosti. Pritom diskontinuitet nije destruktivni fenomen već *transformacija* (Chomsky i Foucault, 1997); i to ne jedinstven pokret, već, kako Foucault objašnjava u *Arheologiji znanja*, čitav niz transformacija (Foucault, 2005).¹ Razumijevanje Foucaultove metodologije inzistiranje na »diskontinuitetu« kao njoj privilegiranoj okosnici bilo bi, dakako, odveć jednostrano. I sam je Foucault podcrtavao ambivalentnost »diskontinuiteta«

---

¹ Međutim, rastvaranje interpretacije povijesti susljednih događaja u korist analize taloženja kontingentnih povijesnih formacija naišlo je na brojne kritike. Pa tako Paul Veyne (2010) objašnjava da je onodobna tradicionalna historiografija odbacivala Foucaultovu metodologiju kao običnu apstrakciju, neusporedivu s transhistorijskom realnosti kakvom se ona navodno bavi. U *Pojmovniku suvremene književne i kulturne teorije* Vladimira Bitija pod natuknicom *Diskontinuitet* sažeto je iznesena i kritika logičke potke episteme: »No ako ni jedna svijest ne može odgovarati za svoje projekcije, već ih svaka duguje svojoj diferencijalnoj ‚umreženosti‘ s drugim svijestima, čime ona tada može zajamčiti nadmoć svoje projekcije nad tuđima, odn. u ovom slučaju ideje d[iskontinuiteta] nad idejom kontinuirane povijesti?« (Biti, 2000:diskontinuitet). S druge strane, o odnosu inicijalne recepcije Foucaultovih djela u onodobnoj historiografiji Patricia O'Brien (1989:31) piše da su historičari često otpisivali Foucaulta kao »lošeg ili nikakvog povjesničara«.

Smrt prirode i rađanje života...

koja je proizlazila iz ambivalentnosti povijesnog fenomena na koji se »diskontinuitet« odnosi: »Ova priča o diskontinuitetu uvijek me je malo iznenađivala. Izdanje *Petit Larousse* koje je upravo izašlo kaže: ‚Foucault. Filozof koji svoju teoriju povijesti zasniva na diskontinuitetu‘. To me zapanjuje.« (Foucault, 1994c:145). I zatim nastavlja:

To [ritam naglih transformacija u biologiji, medicini, psihijatriji itd. – teorijskim rječnikom: diskontinuitet] je stvar koja se ne može negirati ukoliko se tekstovi gledaju dovoljno pažljivo. Moj problem nije uopće bio da kažem: pa dobro, u diskontinuitetu smo pa tu i ostanimo. Nego da postavim pitanje: kako se moglo dogoditi da se u nekim momentima i u nekim poretcima znanja javljaju grubi prekidi, ove naglosti evolucije, ove transformacije koje ne odgovaraju mirnoj i kontinuiranoj predodžbi koju obično imamo (Foucault, 1994c:145-146).

U *Riječima i stvarima* opisuju se afazičari koji »ne uspijevaju koherentno klasificirati klupka raznobojne vune raspoređena na površini stola (...) [već] prave mnoštvo malenih grumenastih i fragmentarnih područja gdje bezimene sličnosti sljepljuju stvari u raštrkane otočiće« (Foucault, 2002:12). Jednom kad raspoređivanje vune privede kraju, afazičar nanovo rastavi sve skupine koje je dotad stvorio te u »beskraj sastavlja i rastavlja, nakuplja različite sličnosti i uništava one najočitije, raspršuje identitete, postavlja različite kriterije, uznemiruje se, započinje iznova, zabrinjava se i naposljetku dolazi do ruba tjeskobe« (Foucault, 2002:12). Paralela između Foucaultovog afazičara i koncepta povijesnog diskontinuiteta dala bi se povući na sljedeći način: afazičar radi ono što radi stratum ili možda stratum radi ono što radi afazičar: grupira, zatim regrupira, tabelira i potom urušava, slaže samo da bi presložio, u beskraj. Pa je tako i Zénona njegova »nevažna i gotovo groteskna zgoda navela na razmišljanje, ostavila je na njega dojam sličan sjajnom otkriću neke svete tajne vjernicima« (Yourcenar, 2000:161). Zénon ustanovi da je »u određenom smislu, oko bilo protuteža ponoru« (Yourcenar, 2000:162).

Time se Zénon još jednom približava motivu afazičara i fantazmagorične enciklopedije i otvara mogućnost stanovite literarne genealogije teorijskog pisma Michela Foucaulta. Ako je mjesto rođenja *Riječi i stvari* Borgesova *Kineska enciklopedija*, tad se za ovaj tekst može reći da izvire iz *Crne mijene* Marguerite Yourcenar, iz Zénonove umalo groteskne dogodovštine: objavljivanje *Riječi i stvari* i *Crne mijene* dijele tek dvije godine, a Yourcenar i Foucault su, konačno, suvremenici.

Istraživanje koncepata prirode i života u Foucaultovim studijama započinjem, stoga, od diskontinuiteta koji dijeli njihove epohe. Taj diskontinuitet Foucault smješta na sam kraj 18. stoljeća kada se misao odvaja od »opće gramatike, povijesti prirode, [analize] bogatstva« (Foucault, 2002:239). Prelaskom iz 18. u 19. stoljeće nestaje taksonomija, a time se rasipa i poredak koji je uspostavljala među živim bićima².

Tako nestaje »priroda« - imamo li na umu da tijekom čitavog klasicizma ona najprije nije postojala kao »tema«, »ideja« ili beskonačni izvor znanja, već kao homogeni prostor identičnosti i razlika koje se mogu dovoditi u red (Foucault, 2002:292).

3. Tablica, kontinuitet, fosil i čudovište

Priroda klasičnog doba počiva na taksonomiji koja je obilježila čitavu misao tog razdoblja. Taksonomija »implicira određeni kontinuum stvari, (...) ona je znanost raščlanjivanja i svrstavanja u razrede, ona je znanje *biçâ*« (Foucault, 2002:91-93). Za razliku od renesanse koja je među bezbrojnim bićima uspostavljala sličnosti, klasično će doba taksonomijom raspliniti taj odnos vidljivog i iskazivog, odnos koji je renesansnom prikazu životinja i biljaka omogućio da s jednako pažnje i ozbiljnosti opisuje njihove organe i tkiva, ali i »svojstva koja im pridajemo, legende i priče s kojima se povezuju, grbove na kojima se nalaze, lijekove koje

---

² Na isti je način renesansnu misao prekinuo klasicizam. Yourcenar opisuje Zénonov osjećaj za povijesnu uvjetovanost vlastite misli: »Liječnik, alkemičar, pirotehničar, astrolog, on je, htio - ne htio, nosio odoru svojega vremena; dopustio je da stoljeće u kojemu živi nametne njegovu umu određene tijekom razmišljanja.« (Yourcenar, 2000:150)

od njih proizvodimo, hranu koju daju, što su o njima pričali drevni narodi i što o njima mogu reći putnici» (Foucault, 2002:148). Sve te renesansne bestijarije čudnovatosti, čudovišnosti i čudesnosti bića, klasicistički kabineti povijesti prirode »zamjenjuju izlaganjem stvari ,u tablici'«(Foucault, 2002:150).

Tablica nastaje u trenutku u kojem analiza počinje imenovati, a ne samo čitati bića. Zénon iz *Crne mijene* Marguerite Yourcenar živi u renesansi, dobu proze svijeta, kako će Foucault pisati u *Riječima i stvarima*. Jezik 16. stoljeća je »stavljen u svijet i istodobno čini njegov dio zato što same stvari skrivaju ili pokazuju svoju enigmu kao jezik, i zato što se riječi ljudima nude kao stvari koje valja dešifrirati«(Foucault, 2002:53). Proza kojom svijet žubori Zénonu odaje se neposredno, svaki put kad se on zaputi »s pločicama za pisanje u ruci, daleko u prirodu, u potrazi za tko zna kakvim znanjem koje dolazi izravno od samih stvari« (Yourcenar, 2000:36). Zénonovo vrijeme ne poznaje tablicu: vidljivosti se preklapaju ili uzajamno zrcale, a iskazivo se odaje pozornom uhu i pretače u obilje čitljivosti jednom kad se prenese u slova.

Tablica je otvorena skupa s mogućnosti »da vidimo ono što ćemo moći reći, ali što poslije ne bismo mogli reći ni vidjeti iz daljine, da stvari i riječi od početka ne komuniciraju u reprezentaciji« (Foucault, 2002:149). Prema Foucaultu (2002:151), za razliku od renesansnih tekstova o vidljivome koji su skupljali sličnosti i potpise skrivene u samim bićima otvorenima za čitanje, klasicistička »povijest prirode nije ništa drugo nego imenovanje vidljivog«. Taksonomija 17. i 18. stoljeća usmjerit će proliferaciju bića na zemaljskoj kugli u tablicu, a sustavom filtracije identičnosti i razlika sve što je vidljivo uvest će u novi poredak. Kroz tu strukturu »vidljivost životinje ili biljke u potpunosti prelazi u diskurs koji je prihvaća« (Foucault, 2002:154). Radi se o složenom i višeslojnom postupku koji se konstituira u »prividnoj jednostavnosti onoga što je *vidljivo* i *opisano*« (Foucault, 2002:156). No, ispod razine prividne jednostavnosti, ono što tablicu povijesti prirode organizira iznutra jest složena konfiguracija koncepata *kontinuiteta* i *vremena*. Struktura kao obilježje bića može postojati jedino ukoliko kontinuitet »može jamčiti da se priroda ponavlja« (Foucault, 2002:168). Stoga će kontinuitet, ovisno o tome koji ga prirodoslovac zamišlja, poprimiti

razne oblike, od Bonnetovog »velikog linearnog lanca čiji je jedan kraj vrlo jednostavan, a drugi vrlo složen, s uskim područjem u središtu koje nam je jedino otkriveno« (Foucault, 2002:170) do Buffonovih snopova ili Pallasovog poliedra. Hijerarhija poretka u klasicističkom znanju o prirodi nije progresivno evolucionističko ulančavanje, već globalno napredovanje čitave već uspostavljene hijerarhije. Vrijeme, stoga, nije princip taksonomije; ono nije njena pokretačka snaga ni njen početni kriterij. Naprotiv, vrijeme je samo jedan od faktora taksonomije, »unaprijed određeno poput svih ostalih vrijednosti koje poprimaju ostale varijable« (Foucault, 2002:173). Kontinuitet je taj koji prirodi omogućuje povijest, odnosno »priroda ima povijest samo u mjeri u kojoj je sposobna za kontinuitet (...) jer kontinuitet prethodi vremenu. Kontinuitet je njegov uvjet.« (Foucault, 2002:176-177)

Uloga povijesti u odnosu na kontinuitet je negativna jer »promjena može imati samo posredničko mjesto koje se mjeri isključivo zahtjevima cjeline« (Foucault, 2002:178). Otuda uloga koju će za taksonomiju odigrati likovi čudovišta i fosila kao smrznuti rudimenti promjene: »na osnovi kontinuiteta čudovište kao u karikaturi priča genezu razlika, a fosil u nesigurnosti svojih sličnosti podsjeća na prve upornosti identičnosti« (Foucault, 2002:179).

Čitava se povijest prirode sastoji od organizacije »određenog vidljivog područja kao područja znanja (...) uspostava prostora bliskosti u koji se može smjestiti bilo koja jedinka« (Foucault, 2002:180). Ona je dobro načinjen jezik »koji univerzalno vrijedi« (Foucault, 2002:180) i koji funkcionira samostalno, neovisno o drugim jezicima. Ovdje jasnijim postaje zašto je povijest prirode odbacila renesansnu heraldiku i gastronomiju: univerzalnost tablice jamči se jezikom koji nije vezan ni uz što, osim uza samu stvar koja se u tablicu smješta i kojoj će pripasti mjesto minerala ili biljke ili životinje. Priroda počiva na strogoj umreženosti riječi i stvari, a »daje [se] samo kroz rešetku imenovanja i ona, koja bi bez takvih imena ostala nijema i nevidljiva, svjetluca u daljini iza njih, stalno prisutna s druge strane tog rastera koji je, međutim, nudi znanju i čini je vidljivom samo ako je jezik u potpunosti prožima« (Foucault, 2002:182).

4. Rađanje života na kraju 18. stoljeća i dokidanje tablice

Priroda se u klasično doba konstituira u stratumu taksonomije i tablice, dobro načinjenog, univerzalnog jezika koji vidljiva bića provlači kroz rešetke riječi i dijeli ih u kućice rodova i vrsta. Međutim, priroda u klasicizmu, kakvom je Foucault portretira, postoji kao predmet i podloga znanju samo u odsutnosti samostojećeg koncepta života. Klasicizam ne poznaje biologiju, i to ne stoga što je njegovo znanje nedovoljno *znanstveno* ili zato što taksonomija ne može prijeći nekakav fiktivni prag pozitivnosti. Razlog je zapravo puno jednostavniji – u klasicizmu ne postoji život. »Postojala su samo živa bića koja su se pojavljivala kroz rešetku znanja koju je stvorila *povijest prirode*« (Foucault, 2002:146). Poput vremena koje je taksonomija u potpunosti podvrgavala kontinuitetu te ga nigdje nije ispostavljala kao samostalni kriterij ili princip, tako se ni život u klasicističkoj misli o prirodi nije pojavljivao kao samostojeći kriterij ili odlučujuća identičnost ili razlika. Biće u doba taksonomije nije ono što će postati nakon mrvljenja tablice prirode: »vidljivi oblik života u njegovom otporu onome što ne živi i što mu se opire«, kako Foucault (2009:177) piše u *Rađanju klinike*. Za klasicizam »prekid između živoga i neživoga nije nikad odlučujući problem.« (Foucault, 2002:183)

Kroz Foucaultova se djela može slijediti jedna pripovjedna nit o tektonskom smicanju *života* i *prirode* u dvama historijskim stratumima i dijagramima moći koji slijede jedni za drugima. U debati s Noamom Chomskyjem iz 1971. godine, Foucault ističe da život doista nije bio faktor od ikakve važnosti za povijest prirode 17. i 18. stoljeća, niti su se stjenke diferencijacije u taksonomijskoj tablici podizale između minerala, biljaka i životinja zbog života. Foucault dodaje da život neće igrati ulogu znanstvenog koncepta niti u organizaciji znanja biologije 19. stoljeća, već ga treba radije sagledati kao »epistemološki indikator« novih znanstvenih tehnika i pojmova (Chomsky i Foucault 1997:110).

Ipak, život se, baš kao i prethodni pojmovi koji su ključni po ovaj rad (priroda, vidljivo, iskazivo, povijest, kontinuitet, diskontinuitet), pojavljuje u Foucaultovoj misli vrlo rano te se održava kroz čitav njegov opus. I na svakom je mjestu život suprotstavljen prirodi. Smrt prirode i rađanje života prisutni su već u *Rađanju klinike*. Od druge polovice 17. stoljeća, pa

Smrt prirode i rađanje života...

sve do kraja 18. stoljeća, bolest je smještena u raster vidljivog i iskazivog koji se primjenjuje simultano i sinkronizirano s tablicom kakva postoji u povijesti prirode. Medicina klasičnog doba zahtijevala je od pogleda ono što od njega traži i povijest prirode: odbacivanje preobilnih znanja antike i srednjeg vijeka koji su tekstom obuhvaćali *puninu* stvari. Klasifikatorskoj medicini 18. stoljeća Foucault uporište pronalazi u trima njenim specijalizacijama. Primarna specijalizacija tiče se konceptualnog otklona »tijela« bolesti u odnosu na tijelo bolesnika (»[...] pacijent je u odnosu sa onim od čega boluje samo spoljna činjenica [...] [o]rgani su pouzdana podrška bolesti, a nikada ne tvore neophodne uslove za nju« [Foucault, 2009:26/29]), kod sekundarne je pak riječ o obrnutom, kvalitativnom pogledu na oboljelog pojedinca, a za takav pogled »bolesnik je bolest koja je stekla osobene crte« (Foucault, 2009:34). Tercijarna specijalizacija tiče se društvene organizacije oko bolesti i bolesnika, svih tih »raznorodnih institucija, hronoloških raskoraka, političkih borbi, zahteva i utopija, ekonomskih prinuda, društvenih sučeljavanja« (Foucault, 2009:35). Budući da se bolest u klasifikatorskoj medicini pomalja kao kretanje prirode, na medicini je da pomogne »prirodi da dovrši svoje prirodno kretanje«, a na bolnici da uzmiče pred obiteljskim domom koji »funkcioniše kao mesto na kojem se ona [bolest] rađa i razvija, (...) na kojem stiže do svog prirodnog kraja [smrti ili izlječenja]« (Foucault, 2009:37).

Dva stoljeća klasične misli povezivala su bolest i prirodu sve do kraja 18. stoljeća i primata života. »Od Sidenhama do Pinela, bolest je imala izvor i lice u opštoj strukturi racionalnosti u kojoj je bila reč o *prirodi* i poretku stvari. Počev od Bišaa, patološki fenomen je opažen na osnovu *života*« (Foucault, 2009:176). A život se pojavljuje na osnovi smrti, argumentirao je Foucault nadalje u *Rađanju klinike*. Diskontinuitet koji se krajem 18. stoljeća otvara u medicinskome znanju dubinski je određen novom pozicijom koju počinju zauzimati smrt, život, a time i bolest. Medicina dubinski raskida s prirodom – bolest se više ne promišlja u odnosu na prirodu kao dobro načinjeni jezik koji kontinuitetom održava stabilnost kategorija unutar tablice (u ovom slučaju klasifikacijske nozologije). Nastaje trokut života, bolesti i smrti u kojem najviši vrh pripada konceptu smrti, vrh s kojeg se mogu »videti i analizirati organske zavisnosti i patološki nizovi« (Foucault, 2009:166). Takav *mortalizam* omogućuje vitalizam jer

Smrt prirode i rađanje života...

život kao dinamika, kao proces, a ne priroda kao statika, počinje definirati bolest. Patološki fenomeni postaju nalik živim procesima, a bolest »unutrašnja devijacija života« (Foucault, 2009:175). Diskontinuitet, prema Foucaultu, redefinira bolest: od prirode koja napada život, bolest postaje patološka verzija života samog. Drugim riječima, »život, sa svojim dovršenim i definisanim marginama varijacije, odigraće u patološkoj anatomiji ulogu koju je u nozologiji osiguravao širok pojam prirode« (Foucault, 2009:176).

Bolest kao patološki život posljedica je, a ne uzrok, dokidanja poretka među bićima kakvim ga je uspostavila taksonomija. Život počinje razdirati prirodu u samoj tablici u kojoj je nesmetano počivala zahvaljujući kontinuitetu i prividno zauvijek obilježenim vrstama i rodovima. Život tablicu povijesti prirode razgrađuje iznutra i tu se, piše Foucault u *Riječima i stvarima*, otvara mogućnost za »nešto poput biologije«. Upravo će u takvim okolnostima »u Bichatovim analizama također moći izroniti temeljna opozicija života i smrti« (Foucault, 2002:255). Život kao epistemološki indikator, a ne znanstveni koncept: vidimo kako je teza koju je Foucault iznio u debati s Chomskyjem prisutna već u *Riječima i stvarima*. Ulogu znanstvenog koncepta, na osnovi kojeg će se stvoriti uvjeti za naknadnu konceptualizaciju života, odigrat će funkcija. Organizacija bića više neće počivati na smještanju bića u tablicu, pri čemu mnoštvo vidljivih stvari obitava u neposrednom susjedstvu. Između 1775. i 1795. pogled koji bića razvrstava na osnovi vanjskih obilježja, zamjenjuje se pogledom koji ulazi u bića i traga za funkcijama njihovih organa i elemenata. Kriterij po kojem će određeno biće zauzimati određeno mjesto u poretku više nije postojanje ovog ili onog elementa, već funkcije koju taj element može obavljati. Primjerice, više nije odlučujuće postojanje supki, samo po sebi, za klasifikaciju neke biljke, već funkcija tih supki u procesu reprodukcije biljke. Na isti način, elementi životinje će se ispreplesti oko načina njene prehrane jer su za novu misao »prehrambene funkcije nesumnjivo najvažnije« (Foucault, 2002:251). Naizgled se stvari otkrivaju u novom svjetlu, ali zapravo je riječ o reorganizaciji svjetla koje ih čini vidljivim. Funkcija, taj znanstveni koncept, rezultat je novog povijesnog stratuma koji reorganizira odnose između vidljivog i iskazivog. Međutim, funkcija samo nagriza tablicu prirode i otvara njen raster; konačnu smrt prirode uzrokuje konstituiranje života.

5. Nove podjele

Podjela koja proizlazi iz funkcije, i na osnovi koje se počinje objelodanjivati život, jest podjela na organsko i anorgansko. »Organsko postaje živo, a živo je ono što proizvodi rastući i razmnožavajući se. Anorgansko je ono što nije živo, što se ne razvija i ne razmnožava se, ono što se nalazi na rubovima života, nepokretno je i neplodno – smrt« (Foucault, 2002:255). Ta podjela prelazi cijelom tablicom povijesti prirode; život kao odlučujući kriterij *ubija* prirodu iznutra jer njena bića ispadaju iz poretka na sve strane i regrupiraju se ovisno o tome mogu li rasti i kretati se ili su prepušteni izvanjskim utjecajima jer ne posjeduju funkcionalne udove, kralježnicu, pluća... riječju, život. »U tim uvjetima razumijemo kako je pojam života mogao postati neophodan za uspostavu poretka prirodnih bića« (Foucault, 2002:251). Život čini prirodu nemogućom. Ne radi se o tome da je struktura na koju se naslanjala povijest prirode zamijenjena novom strukturom, niti se radi o metamorfozi postojećeg poretka. Ne radi se ni o izrastanju novih klasifikacija iz onih starih. Ono što kod Foucaulta precizno definira diskontinuitet povijesti prirode jest upravo mrvljenje njene tablice. Jedan po jedan, svi elementi povijesti prirode postaju onemogućeni: ondje gdje funkcija organa postaje kriterij njihove podjele, nestaje podjela na osnovi njihova izgleda; ondje gdje je bilo govora o esencijama i supstancijama, sada se govori o fenomenima i zakonima. Kontinuitet koji se zamišljao kao poliedar ili lanac, naglo postaje neujednačena zrakasta mreža ili nizovi usporednih planova organizacije u kojima se bića dijele ovisno o funkcijama. »Kralješnjaci i beskralješnjaci čine savršeno odvojene skupine među kojima ne možemo naći posredničke oblike koji bi osiguravali prijelaz u ovom ili onom smjeru.« (Foucault, 2002:296). Najednom uspostavljena i izdvojena od svih anorganskih stvari, živa bića se organiziraju ovisno o mnoštvu planova za održavanje na životu. Život im je svima zajednički, ali način na koji se on u njima manifestira je različit. Pritom biljka, koja je za »za tabličnu misao oblikovala čisti predmet koji je transparentan prema istinama koje se velikodušno vraćaju« (Foucault, 2002:301-302) u moderno doba života prepušta mjesto životinji. U vremenu kad živa bića postaju samo manifestacija života (ne njegovi izvori, već samo oblici), životinja postaje ono na čemu se najbolje može vidjeti borba života i smrti. »Ona pripada prirodi samo utoliko što u sebi sadrži jednu protuprirodnu jezgru« (Foucault, 2002:302).

Smrt prirode i rađanje života...

Motiv životinje povezane s protuprirodom pojavljuje se već u *Povijesti ludila u doba klasicizma*. Za klasicizam je ludilo, piše Foucault, »inkarnacija čovjeka u zvijeri (...) ludilo se najbolje može upoznati ondje gdje je čovjek nakalemljen na prirodu« (Foucault, 2007:77). Povezivanje luđaka i životinje polučilo je u klasicizmu čitav niz posljedica; do kraja 18. stoljeća takvo je znanje pretpostavljalo žilavu otpornost luđaka na iznimnu hladnoću, neizdrživu vrućinu, vlagu, bol, glad. Ironija se, prema Foucaultu, sastojala u tome što ljudi prepoznati kao luđaci za vrijeme klasicizma nisu upadali u oblast medicine: animalnost koja im se pripisivala, štitila je luđake od bolesti. I to na dva načina: s jedne strane se ludilo nije definiralo kao bolest, a s druge se bolest (npr. groznica) nije mogla uhvatiti u organizmu čovjeka-životinje. Posljedica takvog znanja bili su ekstremni životni uvjeti u tamnicama Bicêtre i La Sâlpétriera. S luđacima se ophodilo kao sa životinjama, i to u sasvim doslovnom smislu riječi. Foucault (2007) piše o škotskom seljaku za kojeg se vjerovalo da može izliječiti ludilo, a čija se metoda, između ostaloga, sastojala u tome da umjesto volova u kola upreže luđake.

Ipak, animalnost ne vraća ludilo poretku prirode, već ga samo približava nebrojenim formama bestijarija »gdje se otkriva istina zvijeri koja je istina bez sadržaja« (Foucault, 2007:72). Za ludilo, poredak prirode je nedostižan. »Zapravo, detaljnijim ispitivanjem postaje jasnije kako životinja pripada radije protuprirodi, negativnosti koja prijete poretku i svojom neobuzdanošću ugrožava pozitivnu mudrost prirode.« (Foucault, 2007:72). Foucault ističe da 17. i 18. stoljeće nisu prepoznavali ludilo na horizontu prirode, već na pozadini Bezumlja: »za čovjeka klasicizma, ludilo nije bilo prirodno stanje, ljudski i psihološki korijen bezumlja; ono je samo empirijska forma bezumlja koje stalno iznova prijete čovjeku i obavlja – s goleme razdaljine – sve oblike njegove prirodne egzistencije.« (Foucault, 2007:78). Ludilo je protuprirodno jer se ne ponaša u skladu s mirnom i sadržajnom istinom prirode. Stoga ne čudi Foucaultovo tumačenje klasicističke želje za oslobođenjem luđaka od njegova ludila kao želje za otvaranjem ludila »nježnim uzdama prirode [koja je zakon i istina]; s obzirom da je zakon, priroda zauzdava nasilje žudnje; s obzirom da je istina, ona umanjuje protuprirodu i izmaštane halucinacije.« (Foucault, 2007:185-186). Protupriroda je *moćnost* ugrožavanja

Smrt prirode i rađanje života...

poretka taksonomijske tablice prirode, ali nikad ne može biti njen kraj (kao što smo vidjeli, puno snažniji tektonski pomaci na razini povijesnog stratuma i znanja su priveli prirodu kraju). Protupriroda je konstitutivni element prirode, njeno naličje i njena negativnost, ali takve vrste da se svugdje može podrediti poretku ako se otvori i izloži onom *dobro načinjenom jeziku što univerzalno vrijedi*. Priroda i protupriroda su stoga funkcionalno jedinstvo: ako ništa drugo, zbog toga što se tablica prirode širila svejednako po vidljivim stvarima, bez ostavljanja mjesta za druge poretke. Istina zvijeri jest istina bez sadržaja.

U moderno doba života, slična negativna uloga dopast će samu prirodu: ona postaje prijetnja životu. Prirodu se svrstava uz neživo; ona je smrt zato što *nije* život. Ova nova *priroda* koja »više ne zna biti dobra« (Foucault, 2002:302) nije povezana sa starom prirodom ništa više no što je novi život povezan sa živim bićima povijesti prirode koja su mu prethodila. Priroda u znanju 19. stoljeća samo je naličje života. »Život je korijen svakog postojanja, a neživo i inertna priroda nisu ništa više nego posustali život.« (Foucault, 2002:303).

Spomenuto jedinstvo prirode i protuprirode u klasicizmu javlja se i u *Rađanju klinike*. Bolest je, kao i ludilo, za 18. stoljeće bila mješavina prirode i protuprirode. Foucault pokazuje način njihova miješanja: bolest je priroda jer ima uređenu suštinu, ali je i protupriroda jer narav te suštine jest da ugrožava ostale prirodne suštine organizma. U Bichatovo doba života i smrti, u doba onog trokuta koji je već spomenut i vitalizma koji iz njega proizlazi, bolest ostaje mješavina, no ovaj put je ona mješavina života i smrti. I ovdje vidimo koliko su priroda i život nesvodivi jedno na drugo, kako se međusobno isključuju, a svi ostali koncepti prilagođavaju smjeni njihovih vladavina. Bolest postaje smrt omogućena u životu na isti način na koji je nekoć bila protupriroda omogućena u prirodi. »Otuda značaj koji je od pojave patološke anatomije dobio pojam ‚degeneracije‘« (Foucault, 2009:178). Degeneracija, kao pad iz zamišljenog savršenstva izvornog statusa, pojam je u kojem se »prikupljalo sve negativno što su istorijsko, atipično i protivpriroda mogli da sadrže.« (Foucault, 2009:179). Za početak, degeneracija je dokinula i samu bolest na osnovi koje je nastala čime »počinje medicina patoloških reakcija, struktura iskustva koja je dominirala XIX vekom i do izvesne tačke XX

veka» (Foucault, 2009:216). U onoj mjeri u kojoj je bolest do kraja 18. stoljeća bila podvrgnuta mišljenju statične taksonomije i kontinuiteta, bolest 19. stoljeća bit će obilježena procesom života i njegovom degeneracijom. U *Rađanju klinike* Foucault piše da je medicina 18. stoljeća obraćala pozornost na zdravlje i mjesta njegova pojavljivanja u organizmu. Medicina 19. stoljeća će, naprotiv, organizirati svoje znanje oko neurednog, nemirnog života premreženog procesima koji su živi koliko i život sâm. Organizacija koja je počivala na uređenoj dualnosti zdravlja i bolesti, smještena u prirodi, prepušta mjesto medicini života koja će taj pojam rastegnuti preko čitave populacije. »Kada se bude govorilo o životu grupa i društava, o životu rase, ili čak ‚psihološkom životu‘, neće se misliti samo na unutrašnju strukturu *organizovanog bića*, već i na *medicinsku bipolarnost normalnog i patološkog*« (Foucault, 2009:56). Život kao proces reorganizira bolest, a degeneracija postaje kotačić koji čitav mehanizam živog društva može nepovratno survati u provaliju patološkog. Pogled se stoga okreće izvitoperenostima organizma i njegovim navikama, a medicina se pretvara u budno oko što bdije nad svakom naznakom patoloških procesa u ljudskome tijelu, ali i društvu. Bolest više nema esenciju i postaje patološki proces i »u tome je čitava suština patološkog, jer više nema ni suštinskih bolesti, ni suština bolesti.« (Foucault, 2009:214).

6. Dijagram moći i dispozitivi

U tekstu *Foucault revolucionalizira povijest*, Paul Veyne analizira pojam *prakse* kao ključan za razumijevanje Foucaultovog čitanja povijesti. Foucault se kod Veynea otkriva kao povjesničar *praksi* koje stvaraju »prirodne« objekte, a zatim ih postavljaju u međusobne odnose. Primjer je »ludilo [koje kod Foucaulta] postoji kao objekt samo unutar i kroz praksu (...) postoji samo njegova relacija s ostatkom svijeta.« (Veyne, 1997:167-177). Destabilizacija prirodnog objekta, u ovom slučaju ludila, prepoznata je rano u Foucaultovom pisanju: u dokumentu kojim odobrava obranu Foucaultove disertacije i preporučuje njeno objavljivanje, Georges Canguilhem je napisao da Foucault ludilo analizira kao »objekt percepcije u ‚društvenom prostoru‘ strukturiran na različite načine kroz povijest: objekt percepcije stvoren društvenim praksama radije nego zahvaćen kolektivnom senzibilnošću« (Canguilhem, 1997:24). Upravo je diskvalifikacija prirodnih objekata ono što po Veyneu sačinjava filozofsko uporište

Foucaultovog rada. »Sve je historijsko i sve ovisi o svemu drugome« (Veyne, 1997:171). Na svakom mjestu je iznova negiran prirodni objekt; svugdje je njegova transhistorijska egzistencija diskvalificirana što znači da prelazeći s Foucaultom preko povijesti »ne susrećemo evoluciju ili modifikaciju jednog te istog objekta koji se uvijek pojavljuje na istom mjestu.« (Veyne, 1997:171). Na sličan način Gilles Deleuze izdvaja teorijsku inovativnost Foucaultovih »vidljivosti«. Ni objekt ni element, vidljivosti su »forme osvjetljenja, stvorene samim svjetlom, koje dopuštaju stvari ili objektu da postoji jedino kao bljesak, ljeskanje ili svjetlucanje« (Deleuze, 1988:52)³. Takav teorijsko-metodološki stav Foucault je sažeo započevši ciklus predavanja o biopolitici riječima: »Pretpostavimo da univerzalnosti ne postoje« (Foucault, 2004:3). Foucault stalno podsjeća na mnoštvo relacija koji stvaraju prividne prirodne objekte i stoga je on »filozof relacija koji ne ontologizira ni Moć niti išta drugo« (Veyne, 1997:177).

I Foucaultov proslavljeni koncept moći⁴ uvelike se odnosi na prakse. Toranj Panoptikona se uzdiže iz praksi koje su se prije Benthamovog *izuma* već ustalile kroz »male tehnike mnogostrukih i međusobno ukrštenih nadgledanja, pogleda koji vide ne bivajući viđeni.« (Foucault, 1994b:176). Društvo je panoptičko prije Panoptikona jer se pogled iz srednjovjekovnog grada zahvaćenog kugom seli u vojne tabore, škole i radionice, pazeći na znakove nepokornosti, sitnih zločestoća ili namjernog zabušavanja. »Benthamov je Panoptikon arhitekturni prikaz toga sastava.« (Foucault, 1994b:205). Paralelno sa stratumom, Deleuze (1988:36) će objasniti, u Foucaultovim djelima otkriva se dijagram moći:

---

³ Dodajmo Deleuzeovim riječima dvije Foucaultove provokativne spekulacija o utruću socijalnih fenomena (uz, dakako, najrazvikaniji primjer smrti čovjeka s kraja *Riječi i stvari*): »Možda jednog dana više nećemo znati što je to bilo ludilo«, piše Foucault u *Povijesti ludila* (Foucault, 1997:97), a na sličan način u *Volji za znanjem* zamišlja povjesničare budućnosti koji će se čuditi nad »seksualnosti«.

⁴ Nesaglediva je literatura napisana o Foucaultovom konceptu moći. U prilog Foucaultovom kontinuiranom interesu za socijalne prakse u djelima prije tzv. genealoške faze, interesu paralelnom onom za epistemičkim fenomenima, poslužiti će ovdje njegove vlastite riječi: »Kada na to mislim, pitam se o čemu sam mogao govoriti, npr. u *Povijesti ludila* ili *Rođenju klinike*, ako ne o moći?« (Foucault, 1994c:148)

»To su izložene relacije koje konstituiraju moć.« Dijagram disciplinske moći otkriva se u neobičnoj praksi, u »stanovitoj sporazumnoj raspodjeli tijela, površina, svjetlosti, pogleda« (Foucault, 1994b:207). Deleuze će u razgovoru s Foucaultom primijetiti kako se u modernom svijetu slične prakse primjenjuju na različite subjekte: »Ne samo da se djeca tretiraju kao zatvorenici, već se i zatvorenici tretiraju kao djeca« (Deleuze i Foucault, 1977:210).

Ondje gdje Deleuze smješta iskazivost Foucaultovih povijesnih likova u tekstovima (tekstovi o bolesti, delinkvenciji, ludilu, seksualnosti...) i njihovu vidljivost u određenim objektima (brod luđaka, ćelije zatvorenika, roditeljska soba), nije teško primijetiti suglasje s Veyneovim (1997) tumačenjem *praksi* kod Foucaulta (slanje na pučinu, zatočenje u ćeliju, smještanje u bračni krevet). Deleuze (1997:184) će se tekstom *Užitak i žudnja* osvrnuti i na Foucaultov koncept *dispozitiva* koji Foucaultu »omogućuje da ide onkraj dualnosti diskurzivnih formacija i nediskurzivnih formacija (...) ne radi se o suzbijanju razlike među njima, već o pronalasku razloga za njihove relacije.« Ako je dijagram mapa pokretanja moći (odijeljivanje, raspodjeljivanje, stalni nadzor, discipliniranje), tada je dispozitiv konfiguracija koja istovremeno kanalizira tu moć i postoji samo kao njen učinak. Dispozitiv nije stratum: slijedimo li Deleuza, radije ćemo ga shvatiti kao površinski učinak dubinskih odnosa u stratumu, dijagramu moći i modalitetima njihove interakcije. Dispozitiv nije ni dijagram: on uvijek ovisi o točkama kroz koje moć prolazi i koje ga sačinjavaju, ali ne može samostalno utjecati na njeno pokretanje. Dispozitiv je, dakle, podređen i stratumu kao jedinstvu znanja i dijagramu moći koji je »neka vrst apstraktne mašine imanentne cijelom društvenom polju« (Deleuze, 1997:184). Ipak, upravo se na dispozitivu ocrtavaju sve prakse (dijagram moći), ali i pridruživanja i razdruživanja vidljivog i iskazivog (stratum).

7. Čudovišta u klasicizmu i 19. stoljeću

Predavanjima na Collège de Franceu iz 1974. i 1975. godine, Foucault prati razvoj lika *abnormalnog* pojedinca koji zauzima središnju poziciju u kolopletu juridičko-bioloških znanja i dispozitiva normalizacijske moći 19. stoljeća. Kao i u prethodnim djelima (predavanja su održana u periodu između objavljivanja *Nadzora i kazne* i *Volje za znanjem*), Foucault prati

razvoj lik abnormalnog, opasnog pojedinca na razini znanja i moći, stratuma i dijagrama, poglavito u periodu od 17. do sredine 19. stoljeća. Ujedno je to i genealogija normalizacijske moći i »načina na koji se oblikovala, načina na koji se, bez počivanja u jednoj instituciji, uspostavila interakcijom između različitih institucija i načina na koji je proširila svoj suverenitet u našem društvu« (Foucault, 2003:26).

Srednjovjekovnu i klasicističku misao, Foucault argumentira, opsjedalo je *čudovište*. Čudovište je mješavina bića: čovjek stopljen sa životinjom je čudovište; svinja pomiješana sa ovcom je čudovište; genitalije ambivalentna izgleda znak su čudovišnosti. Foucault podcrtava *stanovitu* opasnost u transgresiji čudovišnih miješanja za tablicu jer »čudovište je transgresija prirodnih granica, transgresija klasifikacija, tablice i zakona kao tablice.« (Foucault, 2003:63). Međutim, miješanje ne ugrožava postojanje tablice kao takve, štoviše, možda je čak i podupire. Već u *Riječima i stvarima* Foucault (2002:176) ističe da »čudovišta nisu druge ‚prirode‘ od samih vrsta«, već geneza njihovih razlika. Spomenut je već i primjer luđaka koji u klasicističko doba također može vlastitu protuprirodu otvoriti blagim uzdama prirode i kategorijama tablice. *Čitljivost*, dakle, uvijek uspijeva vratiti transgresiju tablici jer ondje ima vlastitu ulogu kao granica tablice i ilustracija geneze razlika. Ali *vidljivo* čudovište, sapleteno sa svojim čitljivim oblikom, nered unosi upravo ondje gdje se tablica susreće s pravom, gdje čudovišnost kao »prirodna nepravilnost dovodi u pitanje i onemogućava pravo« (Foucault, 2003:64). Foucault ističe niz pravnih pitanja koja se vrte oko čudovišta: treba li pogubiti osuđenika koji tijelo dijeli sa svojim nedužnim sijamskim blizancem, može li čudovišno dijete biti imenovano nasljednikom svog pokojnog oca, može li osoba nediferenciranih genitalija pristupiti crkvenoj službi itd. Čudovište utjelovljuje »zakonski labirint, kršenje prava i njegovu prepreku« (Foucault, 2003:65). Pojam čudovišta je star, svakako se ne radi o izumu klasicističke misli. Foucault kao karakteristično čudovište Srednjeg vijeka prepoznaje mješavinu zvijeri i čovjeka, dok se pravni, medicinski i religijski tekstovi u renesansi najčešće bave sijamskim blizancima. U doba klasicizma, piše Foucault, od središnje je važnosti lik *hermafrodita*. Posljednji hermafrodit privezan je za lomaču i spaljen zbog svog tijela na samom kraju 16. stoljeća; početak 17. stoljeća pak predstavlja

organizaciju mehanizama koji bi hermafrodite smjestili u jednu kategoriju i ondje ih zadržali. Valja otkloniti miješanje muškog i ženskog; nikakva opasnost ne smije vrebati iz nerazlučivih organa.

Nova je to smjena praksi koje konstituiraju iluziju prirodnog objekta: hermafrodit na lomači nije isti hermafrodit pred kojeg juridičko-medicinska moć, s početka 17. stoljeća, stavlja izbor egzistencije ili po modelu *muškosti* ili po modelu *ženskosti*. Primjer je hermafrodit iz Rouena kojem 17. stoljeće presudom nameće žensku odjeća i zabranjuje mu/joj suživot s osobama oba spola, pod prijetnjom smrti. Foucault (2003:69) u mišljenju liječnika Duvala, koji je vršio ispitivanje na tijelu dotičnog/e hermafrodita, prepoznaje »ono što bi se moglo nazvati prvim rudimentima kliničkog pristupa seksualnosti.« I to iz dva razloga: s jedne strane se radi o *novom* pogledu koji ulazi u svaki kutak ljudskog tijela, dok se, s druge strane, ono što se vidi usporedno i imenuje. Ipak, ovdje se ne radi o *liječniku ispred svog vremena*, iako njegova praksa indicira potrebu »za medicinskim diskursom o seksualnosti i njenim organima« (Foucault, 2003:71): hermafrodit ostaje svejednako definiran kao čudovište, iako kao takav/takva neće završiti na lomači. U doba prirode podjele su te koje određuju život, a ne obrnuto. Na Foucaultovom primjeru iz sredine 18. stoljeća već se prepoznaju konture doba života. Slučaj Grandjean označava promjenu medicinskog dispozitiva. Iako Grandjean nije hermafrodit, njena je narav čudovišna jer kao žena žudi za ženama. Odbačena je ideja hermafrodita kao mješavine dva spola. Hermafrodit sada posjeduje svoj dominantni spol koji je narušen, oskrnavljen ili degeneriran sekundarnim obilježjima suprotnog spola. Tijelo više ne sadržava čudovišnu kombinaciju svojstava, već »ekscentričnosti, svojevrsne nesavršenosti, greške prirode« (Foucault, 2003:72). Nanovo se u Foucaultovoj analizi poništavaju život i priroda, pojam po pojam. Za Anne Grandjean u tablici više nema mjesta, a izbor između muške i ženske egzistencije više nije nikakav izbor jer se njena čudovišnost ne može otvoriti nježnim uzdama prirode. Anne Grandjean je ilustracija procesa umiranja prirode jer predstavlja novu vrst čudovišta čija uloga u poretku života nije istovjetna ulozi hermafrodita u poretku taksonomije. Čudovišnost više nije »mješavina onoga što je priroda trebala razdvojiti« već »nepravilnost, lagana devijacija« i posljedično »čudovišnost

karaktera« (Foucault, 2003:73). Obrat potresa dubinske odnose poretka: čudovišnost klasicizma, ta »prirodna manifestacija neprirodnog« (Foucault, 2003:81) posjedovala je klicu kriminalnosti koja je vrebala iz svakog čudovišta. Krajem 18. stoljeća čitava se priča obrće – sada je čudovišnost ta čije se postojanje pretpostavlja iza svakog zločina. Prema Foucaultu, do kraja 18. stoljeća zločin nije posjedovao nikakvu imanentnu prirodu, nikakvu narav, nikakvu suštinu: s obzirom da je svaki zločin predstavljao fragmentarni regicid, jer je svaki zločin napad na suverena, na svakom se koraku osiguravalo beskonačnu moć kažnjavanja. Prijelaz iz klasicizma u moderno doba ilustrira dramatično i proslavljeno prvo poglavlje *Nadzora i kazne* (oštri kontrast u egzekuciji neuspješnog kraljoubojice i, tri četvrt stoljeća kasnije, rigidnog upravljanja svakodnevicom zatvorenika). »Krajem 18. i početkom 19. stoljeća«, piše Foucault (1994b:8), »unatoč nekim većim plamsajima, mračna kaznena svetkovina postepeno se gasi.« Zatvorenikov dan nad kojim u potpunosti dominira volja zatvora nalazi se duboko u epohi života. Društvo već pulsira u stalnoj predostrožnosti ne bi li se pravovremeno uočilo potencijalna čudovišta i preventivno ih dovelo *u red*.

Još jedan povijesni lik u *Nadzoru i kazni* ilustrira ovaj začudni obrat: vojnik. Za klasicističku je misao on »netko koga izdaleka poznajemo; on je nosilac znakova: prirodnih znakova kreposti i hrabrosti (...) tijelo mu je pravi grb snage i srčanosti« (Foucault, 1994b:137). Od sredine 18. stoljeća stvar se izokreće: svatko je potencijalni vojnik. Disciplinom, bespoštednim vježbanjem i izučavanjem umijeća rukovanja raznovrsnim oružjima, bezoblično, pa čak i nejakom tijelo može postati grb snage i srčanosti kakav je klasicistička misao dugo vremena zamišljala intrinzičnim i jedinstvenim, riječju, prirodnim.

Ugrubo, uspon života i pad prirode u dijagramu moći ogledaju se u transformaciji povijesnih likova: s jedne strane hermafrodit iz Rouena, vojnik čija se krepost uočava iz daljine i raščetvoreni kraljoubojica. S druge strane se nalaze Anne Grandjean, pitomci iz kojih se može napraviti stroj za ubijanje i zatvorenici kojima je svakodnevica niz predodređenih događaja. Čitljivost prvih u suglasju je s taksonomskom tablicom povijesti prirode. Na svakom koraku su oni kombinacije svojstava: čudovišno tijelo koje na svojoj površini odražava oba spola; srčano

i gordo tijelo predodređeno bitkama; raščetvoreno tijelo koje postaje znak kraljeve odmazde i neiscrpne moći koja se čuva jedino za upravljanje krvnikovim rukama i kotačem za lomljenje. Elementi su posloženi u tablicu – sve je imenovano i sadržano u znanju. Nasuprot likovima prirode, stoje likovi života. Njihove su žudnje procesi koji se moraju preusmjeriti, zaustaviti ili preokrenuti kao što je to slučaj s Grandjean i njenoj žudnji za drugim ženama. Tijela koja posjeduju onoliko su živa koliko su mobilna i fleksibilna: čvrsta disciplina i česte vježbe mogu mlohavo tijelo optočiti mišićima, a snažan glas kadar je usaditi poslušnost duboko u pitomčevu svijest. Zločin više ne odražava regicidne namjere, već pokret degeneracije, stoga se i zločinac može rehabilitirati, preodgojiti, uravnotežiti. Likovi klasicizma su statični, kao i priroda sama. Njihove su vrline ili protuprirodna nagnuća uvijek dijelovi velike tablice prirode i u odnosu na nju mogu funkcionirati kao idealno savršenstvo sklada ili mjesto nereda koje valja nanovo zauzdati prirodom. Likovi života su vječno podređeni raznim procesima. Zanimljivo su oni u opasnosti od degeneracije pa ih treba stalno nadzirati. Ali i obrnuto, oni se uvijek mogu popraviti, vratiti u red pa nadziranje mora biti dvostruko.

Jedan od trofeja u devetnaestostoljetnom lovu na degeneraciju, utvrdit će *Volja za znanjem*, jest vrsta zvana *homoseksualci*⁵. I dok se sodomit, kao i čudovište, u klasicizmu pojavljivao na mjestima gdje su njegova djela izazivala i dovodila u pitanje građansko pravo, homoseksualac 19. stoljeća vidljivi je oblik drukčije čitljivosti. Složeni dispozitiv seksualnosti i vrsta »homoseksualac« jedno su drugome uvjet i naličje u vrijeme kad se u djetinjstvu i životnim navikama, morfologiji, anatomiji i fiziologiji odražavaju eventualni patološki procesi i klija degeneracija. Kad je riječ o homoseksualcu, seksualnost je »bestidno ispisana na njegovom

---

⁵ Utjecaj *Volje za znanjem* na unazad četrdesetak godina kritičke teorije u raznim disciplinama i teorijskim pravcima ne može se sažeto iznijeti. Budući da je ovdje spomenut primjer proizvodnje seksualnih vrsta, o kritici dogmatske teorijske recepcije Foucaultovih uvida, uključujući i distinkciju sodomit/homoseksualac, detaljno piše David Halperin u svojim djelima *Saint Foucault: Towards a Gay Hagiography* (1995) i *How to Do the History of Homosexuality* (2002). Foucaultovu razradu kritike subjektivnosti analizira Judith Butler u svojoj knjizi *Giving an Account of Oneself* (2005).

Smrt prirode i rađanje života...

licu i tijelu jer ona je tajna koja se neprestano odaje.« (Foucault, 1994a:33). Klinički pogled koji *spaljuje stvari do njihove istinitosti* netremice vreba nad znakovima morfoloških odstupanja i fizioloških neravnoteža. S druge pak strane, u homoseksualcu se »otkriva« *duša*. Već je u *Nadzoru i kazni* Foucault (1994b:29) pisao o duši⁶ kao umreženim pragovima učinaka moći i znanja koji se uzajamno podupiru i intenziviraju: »Duša, učinak i oruđe političke anatomije; duša, tamnica tijela.« Duša devetnaestostoljetnog homoseksualca poprište je »unutrašnje androginije, hermafroditizam duše« (Foucault, 1994a:34). Homoseksualac nije privilegirana figura u stratumu/dijagramu modernog doba, već zauzima jednaku poziciju kao i svi ostali likovi onoga što će Foucault nazvati »društvom rasplamsale perverzije«⁷. Svi ti ekshibicionisti, prezbiofili, dispareunične žene, masturbatori, homoseksualci i ostala lica dispozitiva seksualnosti, svi ti »lijepi nazivi hereza upućuju na takvu prirodu koja bi se mogla zaboraviti toliko da izbjegne zakon, ali koja bi se mogla podsjećati na samu sebe toliko da nastavi proizvoditi vrste, čak i tamo gdje više nema reda.« (Foucault, 1994a:34).

U složenoj transformaciji, diskontinuitetu klasicizma i modernog doba, stratuma/dijagrama (znanja/moći) nestaje zločin koji je samo žestina na koju se odgovara žestinom, nestaje bolest sa suštinom koja proizlazi iz prirode i u nju se vraća, nestaju čudovišta koja se mogu vratiti ustanovljenome poretku. A proliferacija novih čudovišnih likova degeneracije, ludila, seksualnosti i kriminalnosti, smrt prirode i rađanje života, najavljuju moderno doba u kojem

---

⁶ U svojoj knjizi *Psihički život moći*, Judith Butler sažima Foucaultov motiv »duše« kao »normativni i normalizirajući ideal u skladu s kojim se tijelo trenira, oblikuje, kultivira i investira« (Butler, 1997:89).

⁷ U tom se društvu ne proizvode samo likovi seksualnosti. Predavanja o abnormalnosti s Collège de Francea pripovijedaju o dva velika čudovišta iz razdoblja Francuske revolucije koja će natopiti polje kriminalnosti na sličan način na koji je čudovišno tijelo hermafrodita, kakvim ga je zamišljao klasicizam, natopilo duševni hermafroditizam homoseksualaca. Prvo moralno čudovište čine kraljevski par, Luj XVI. i Marija Antoaneta, dok drugo predstavlja kanibalistički narod. Foucault (2003) ističe središnju poziciju koju ti likovi zauzimaju u pozamašnoj literaturi s kraja 18. stoljeća (od pravnih i filozofskih tekstova do karikatura i pamfleta).

moć suverena da daje ili uskraćuje život nestaje u novoj političkoj situaciji. Foucault tom novom razdoblju nadijeva ime: »era bio-moći« (Foucault, 1994a:97).

8. Zaključak

Klasicistička misao o prirodi, u Foucaultovoj interpretaciji, prelazila je dobro načinjenim jezikom preko vidljivih objekata. Univerzalnost takvog jezika jamčila se poretkom tablice u koju su se smještali objekti svijeta: od minerala, preko biljaka do životinja. Priroda u klasicizmu stoga i nije bila ništa drugo doli univerzalni, dobro načinjeni jezik pod čijim se okriljem okupljalo sva vidljiva bića. Krajeve tog rastera čuvala su čudovišta i fosili kao krajnje točke kontinuiteta u kojem je vrijeme samo varijabla, a ne odlučujući čimbenik. Nepostojanje *života* u klasicizmu, Foucault pokazuje, omogućavalo je koncept prirodne bolesti u medicini i protuprirodne animalnosti ludila. Ludilo stoga nije bilo bolest, niti je bolest bila *suštinski* protuprirodna, ali se svaki od tih koncepata, na drukčiji način, otvarao *istini* i poretku prirode: ludilo suočavanjem s besadržajnom istinom zvijeri, a bolest s vlastitim unutarnjim poretkom. Na sjecištima znanja i prava, pojavljivali su se hermafroditi koje je valjalo smjestiti u tablicu i zločinci čija djela nisu posjedovala nikakvu *prirodnu suštinu*, već samo klicu regicida koju je valjalo iščupati kraljevom moći.

Diskontinuitet, koji Foucault smješta u prijelaz iz 18. u 19. stoljeće, potresa i rastvara poretke znanja, ujedno *otkriva* i život koji rastvara taksonomiju klasicizma i onemogućava prirodu, pojam po pojam. Priroda kao poredak nestaje, a bića se reorganiziraju po principu organskog i anorganskog, živog i neživog. Ona više nisu nosioci života, već njegove manifestacije. Time bolest gubi svoju prirodnu suštinu i postaje patološki proces, a ludilo još jedna u nizu bolesti. Nestankom moći suverena, nastaju novi dispozitivi koji se koriste novonastalim pojmovnikom medicinskih znanja. Ondje gdje su se miješale tablice prirode i zakona, sada se miješaju medicina, psihijatrija i pravo, a nad zapadnim svijetom sviće moderno doba društava discipline, nadzora i upravljanja.

Foucaultova djela, pročitana iz ove perspektive, otkrivaju teorijski narativ u kojem priroda i život, naizgled univerzalni i povezani, nisu ništa drugo doli rezultati specifičnih historijskih formacija kojima se uspostavlja jedan od mostova nad bezdanom koji dijeli iskazivo i vidljivo.

Literatura:

Biti, Vladimir (2000). *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Zagreb: Matica Hrvatska

Butler, Judith (1997). *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*, Stanford: Stanford University Press

Butler, Judith (2005). *Giving an Account of Oneself*, New York: Fordham University Press

Canguilhem, Georges (1997). Report from Mr. Canguilhem on the Manuscript Filed by Mr. Michel Foucault, Director of the Institut Français of Hamburg, in Order to Obtain Permission to Print His Principal Thesis for the Doctor of Letters, in: Davidson, I. Arnold (ed.). *Foucault and His Interlocutors*, Chicago: The University of Chicago Press, p. 23-27

Chomsky, Noam; Foucault, Michel (1997). Human Nature: Justice versus Power, in: Davidson, I. Arnold (ed.). *Foucault and His Interlocutors*, Chicago: The University of Chicago Press, ep. 107-145

Deleuze, Gilles (1988). *Foucault*, Chicago: University of Minnesota

Deleuze, Gilles (1997). Desire and Pleasure, in: Davidson, I. Arnold (ed.). *Foucault and His Interlocutors*, Chicago: The University of Chicago Press, p. 183-192

Deleuze, Gilles; Foucault, Michel (1977). Intellectuals and Power, in: Bouchard, F. Donald (ed.). *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews by Michel Foucault*, New York: Cornell University Press, p. 205-218

Foucault, Michel (1994a). Volja za znanjem, u: Burger, Hotimir; Kalanj, Rade (ur.). *Znanje i moć*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, str. 7-115

Foucault, Michel (1994b). *Nadzor i kazna*, Zagreb: Informator

Foucault, Michel (1994c). Mikrofizika moći, u: Burger, Hotimir; Kalanj, Rade (ur.). *Znanje i moć*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, str. 143-163

Foucault, Michel (1997). Madness, the Absence of Work, in: Davidson, I. Arnold (ed.). *Foucault and His Interlocutors*, Chicago: The University of Chicago Press, p. 97-104

Foucault, Michel (2002). *Riječi i stvari*, Zagreb: Golden Marketing

Foucault, Michel (2003). *Abnormal: Lectures at the Collège de France 1974-1975*, New York: Picador

Foucault, Michel (2004). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France 1978-1979*, New York: Picador

Foucault, Michel (2005). *Archaeology of Knowledge*, London: Routledge

Foucault, Michel (2007). *Madness and Civilization: History of Madness in the Age of Reason*, London: Routledge

Foucault, Michel (2009). *Rađanje klinike: Arheologija medicinskog opažanja*, Novi Sad: Mediteran Publishing

Halperin, David M. (1995). *Saint Foucault: Towards a Gay Hagiography*, New York: Oxford University Press

Halperin, David M. (2002). *How to Do the History Of Homosexuality*, Chicago: The University of Chicago Press

Nietzsche, Friedrich (1990). *Genealogija moralna*, Beograd: Grafos

O'Brien, Patricia (1989). Michel Foucault's History of Culture, in: Hunt, Lynn (ed.): *The New Cultural History*, Los Angeles: University of California Press, p. 25-47

Veyne, Paul (1997). Foucault Revolutionizes History, in: Davidson, I. Arnold (ed.). *Foucault and His Interlocutors*, Chicago: The University of Chicago Press, p. 146-183

Veyne, Paul (2010). *Foucault: His Thought, His Character*, Cambridge: Polity Press

Yourcenar, Marguerite (2000). *Crna mijena*, Zagreb: Naklada Jurčić

Slaven Crnić*

THE DEATH OF NATURE AND THE BIRTH OF LIFE IN WORKS OF MICHEL FOUCAULT

Abstract

*A series of transformations struck at the level of the visible and sayable during the end of the 18th and beginning of the 19th century, thus causing a complete reorganization of objects of knowledge, its concepts and conditions of possibility. This claim that Michel Foucault puts forth with his book *The Order of Things* serves this article as an entry point to a reconstruction of Foucault's theoretical narrative on the concepts of nature in the classical age and life in the modern era. In the context of this narrative on the death of nature and the birth of life, this article analyzes Foucault's writing on different power apparatuses and relations the European culture organized between the order of things and illness, madness, crime and sexuality.*

Key words: *degeneration, diagram, Foucault, life, stratum, taxonomy*

---

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka, Sveučilišna avenija 4, HR-51 000 Rijeka,
slaven.crnica@gmail.com